

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ПУЛЮЯ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ У ВИРОБНИЧІЙ СФЕРІ

ГЛУЩИШИН ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 159.9

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СВІДОМОСТІ
В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ОСОБИСТОСТІ**

053 «Психологія»

Автореферат

дипломної роботи на здобуття освітнього ступеня «магістр»

Тернопіль
2018

Роботу виконано на кафедрі психології у виробничій сфері Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя Міністерства освіти і науки України

Керівник роботи: кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології у виробничій сфері
Періг Ірина Мирославівна,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Рецензент: доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту у виробничій сфері
Кирич Наталія Богданівна,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Захист відбудеться 19 лютого 2018 р. о 9.⁰⁰ годині на засіданні екзаменаційної комісії №49 у Тернопільському національному технічному університеті імені Івана Пулюя за адресою: 46001, м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46, навчальний корпус №7, ауд. 207.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми роботи. В процесі трансформації суспільства зазвичай відбуваються радикальні зміни в економічному житті, що позначається на свідомості громадян. Здатність оцінювати економічну ситуацію, адекватно діяти в новому економічному просторі залежить від особливостей економічної свідомості особистості.

Сучасний маркетолог С. Ребрик зазначає, що сьогодні в економічних відносинах акцент робиться на споживача, його індивідуально-психологічні якості, і визначає маркетинг як битву за свідомість.

Свідомість – найвища, властива людині форма узагальненого відображення об'єктивних стійких властивостей і закономірностей навколишнього світу, формування в людини внутрішньої моделі зовнішнього світу, у результаті чого досягається пізнання й перетворення навколишньої дійсності.

Економічне життя й економічна свідомість являють собою єдину систему, де економічна свідомість виступає підсистемою, що управляє суспільними економічними відносинами. Економічна свідомість як невід'ємна сторона економічного життя відображає економічні взаємозв'язки і відносини, бере участь у їхній реалізації, у діяльності господарюючих суб'єктів.

Економічна свідомість передбачає розвиток економічних емоцій і почуттів, перцептивної сфери економічної поведінки (сприйняття грошей і заощаджень; ставлення до власності, багатих і бідних, підприємницької діяльності, податків, державних доходів і видатків, довіра до різних комерційних організацій, держави), економічних уявлень та економічного мислення, вольових компонентів (економічні норми, економічний інтерес, економічний вчинок, економічна діяльність).

У економічній свідомості відображені, насамперед, умови господарського життя людей, відносини між прошарками, соціальними групами із приводу власності на засоби виробництва. Оскільки ми живемо у стратифікованому суспільстві, тобто у суспільстві, де має місце соціальна нерівність, окремі члени суспільства і соціальні групи різняться між собою за рівнем багатства й доходів, обсягом владних повноважень і доступом до політичної влади, за рівнем освіченості і престижністю професії, і завдяки цьому – вони займають неоднакове місце у соціальній ієрархії. Розрізняють статуси соціальний і особистий. Соціальний статус – це становище індивіда (або групи людей) у системі соціальних зв'язків і відносин, що обумовлюється її приналежністю до певної соціальної спільноти та визначає сукупність її прав та обов'язків.

Статус людини формується різноманітними ознаками, серед яких є ті, які успадковуються – стать, етнічна приналежність, соціальне походження, а також ті, які людина здобуває завдяки власним зусиллям – освіта, професія, доходи тощо. Тому в економічній свідомості не просто відображається буття, воно опосередковане соціально-економічним положенням (статусом) людини, практичним досвідом, індивідуально-психологічними особливостями, традиціями й конкретними ситуаціями. Тобто економічна свідомість

формується під впливом конкретно-історичних умов і визначається об'єктивною необхідністю осмислення соціально-економічних змін, що відбуваються.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та емпірично встановити психологічні особливості економічної свідомості в залежності від соціального статусу особистості.

Завдання дослідження:

1. Аналіз науково-методичних джерел з досліджуваної теми.
2. Визначити основні компоненти структури економічної свідомості.
3. З'ясувати місце соціального статусу в господарській діяльності особистості.
4. Емпірично дослідити вплив соціального статусу особистості на економічну свідомість та її прояви.
5. Виявити залежність економічної свідомості і соціального статусу та з'ясувати основні чинники, що впливають на покращення економічної поведінки особистості.

Об'єктом дослідження є відображення господарських відносин, що обумовлені продуктивними силами, виробничими відносинами в суспільстві, які охоплюють сферу праці та управління, підприємництва, товарно-грошового обміну, розподілу та споживання.

Предмет дослідження – психологічні особливості економічної свідомості в залежності від соціального статусу особистості.

З метою реалізації поставлених завдань використовувався комплекс **методів дослідження:**

- теоретичні методи: аналіз психолого-педагогічної, соціально-економічної літератури; порівняння та узагальнення експериментальних даних;
- емпіричні методи: спостереження, інтерв'ю, бесіда, анкетування, психодіагностичні методики (експрес –діагностика соціальної фрустрації(Л.І. Вассермана), методика «Копінг-поведінки в стресових ситуаціях» (адаптація Т.А. Крюкової), опитувальник «Оцінка якості життя» (З.Ф. Дудченка), психологічний експеримент.

Експериментальна база. Дослідження проводилось з наступними категоріями досліджуваних: керівники та працівники установ та фірм, пенсіонери, вчителі та викладачі університетів, пенсіонери та студенти. До вибірки дослідження увійшло 60 осіб.

Теоретична значущість дослідження полягає в обґрунтуванні зв'язку економічної свідомості суб'єкта господарських відносин та його соціальним статусом.

Практична значущість дослідження полягає у тому, що основні положення магістерської роботи та результати експериментального дослідження можуть бути використані у роботі економічного психолога та керівників економічних структур з метою покращення задоволення попиту споживачів товарів та послуг.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувалася теоретичною обґрунтованістю вихідних положень; використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних його предмету, меті та

завданням; репрезентативністю вибірки досліджуваних; поєднанням кількісного і якісного аналізів результатів дослідження.

Результати магістерської роботи відображено у публікації Періг І.М., Глущишин Т.В. «Економічна свідомість як предмет психологічних досліджень» у збірнику тез доповідей Міжнародної науково - технічної конференції молодих учених та студентів «Актуальні задачі сучасних технологій»(Тернопіль, 16-17 листопада 2017 р.). – Том III. – Тернопіль : ТНТУ, 2017. – С.210-211.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, сімох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел у кількості 105 джерел та 4 додатки. Робота містить 4 таблиці, 5 рисунків. Основний зміст магістерської роботи викладений на 130 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** подано загальну характеристику роботи: стан розробки наукової проблеми, обґрунтовано актуальність роботи, мету і завдання роботи, об'єкт, предмет, описано теоретичну та практичну значимість отриманих результатів.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні аспекти економічної свідомості»** розкрито суть значень «свідомість» та «економічна свідомість».

Свідомість представлена як найвища, властива людині форма узагальненого відображення об'єктивних стійких властивостей і закономірностей навколишнього світу, формування в людини внутрішньої моделі зовнішнього світу, у результаті чого досягається пізнання й перетворення навколишньої дійсності.

Вивченням проблеми економічної свідомості займалися відомі психологи: О. Данчева, Л. Карамушка, Г. Ложкін, В. Лозниця, Н. Побірченко, В. Спасенніков, Швалб, Ю.Г. Щекін, економісти: А. Аганбегян, О. Дейнека, Т. Заславська, В. Куліков, В. Костаков, Ф. Котлер, А. Кітов, А. Маршалл, А. Сміт, Г. Тард.

Економічне життя й економічна свідомість являють собою єдину систему, де економічна свідомість виступає підсистемою, що управляє суспільними економічними відносинами. Економічна свідомість як невід'ємна сторона економічного життя відображає економічні взаємозв'язки і відносини, бере участь у їхній реалізації, у діяльності господарюючих суб'єктів.

Економічна свідомість передбачає розвиток економічних емоцій і почуттів, перцептивної сфери економічної поведінки (сприйняття грошей і заощаджень; ставлення до власності, багатих і бідних, підприємницької діяльності, податків, державних доходів і видатків, довіра до різних комерційних організацій, держави), економічних уявлень та економічного мислення, вольових компонентів (економічні норми, економічний інтерес, економічна поведінка, економічний вчинок, економічна діяльність).

Доведено, що економічна свідомість являє собою сукупність економічних знань, ідей, поглядів суб'єктів господарювання, що безпосередньо відображають економічну дійсність і виражають своє відношення до різних явищ економічного життя суспільства в конкретній історичний момент часу.

Вона не тільки відображає економічні процеси, відносини та економічну діяльність, але й активно впливає на них, є найважливішим регулятором поведінки економічних суб'єктів.

У другому розділі «Детермінанти економічної поведінки суб'єктів господарської діяльності» встановлено, що соціальний статус особистості – це місце в соціальній структурі групи чи суспільства. Соціальний статус віддзеркалює той набір конкретних дій, що їх виконує людина в різних взаємодіях.

Кожна людина має багато статусів у зв'язку з тим, що вона бере участь у багатьох групах і організаціях (мати, дочка, лікар, кандидат наук, людина похилого віку, член профспілки та ін.). Сукупність усіх статусів, які має людина, називається статусним набором. Серед усієї сукупності статусів людини є головний, котрий визначає стиль і спосіб життя, соціальне оточення, модель поведінки.

Людина взаємодіє з об'єктивним світом, який сприймається у всій сукупності своїх особливостей у свідомості людей. Наявність різних речей у різних людей встановлює між ними певну ієрархію, яку вони сприймають природно. Гроші є узагальненою формалізованою стороною речового світу. Окрім чисто економічних функцій (міра вартості, засіб обертання, платежів, накопичення) гроші є фактором формування психіки людей, створюючи і задовольняючи потреби у виживанні, існуванні, самозадоволенні, занятті певного статусу в суспільстві.

У третьому розділі «Емпіричне дослідження зв'язку економічної свідомості і соціального статусу особистості» досліджено і вивчено складний психологічний зв'язок. Доведено, що на формування економічної свідомості впливають різні чинники: по-перше індивідуальні особливості особистості (рівень тривоги, рішучість і наполегливість у вирішенні завдань чи в уникненні складних завдань, емоційність, вимогливість до себе і оточення, потреби і мотиви, якими керується особистість), по-друге, соціальні чинники такі як освіта, професія, зарплата, становище в робочому колективі, статус в сім'ї та суспільстві.

Дослідження економічної свідомості нами було проведене в три етапи: підбір і обґрунтування методик, комплектування вибірки досліджуваних, проведення психодіагностичного експерименту.

За методикою рівня тривожності Тейлора (адаптація Норахідзе) ми визначили тривожність: в 75% – рівень високий, 10% – середній з тенденцією до високого, 6,7% – з середнім показником з тенденцією до низького, 8,3% – осіб низький, занижений. Особливість в тому, що низький рівень тривожності спостерігається у осіб вищого соціального статусу і матеріального достатку.

За експрес-діагностикою рівня соціальної фрустрації (Л.І. Васермана) визначено, що в 13,3% – високий рівень незадоволеності соціальними досягненнями, у 3,3% – підвищений, у 20% – помірний рівень, у 15% – невизначений рівень, у 18,3% – занижений рівень, 20% – дуже низький рівень.

За методикою «Копінг-поведінки в стресових ситуаціях» 53,4% досліджуваних виявлена схильність до вирішення проблем та задач, 33,3%

досліджених – до високих проявів емоцій, 13,3% випробувані – уникають складних завдань.

За результатами діагностики рівня якості життя 66,7% досліджених задоволені якістю життя, 16,6% – задоволені життям в цілому, а 16,7 % опитуваних мають рівень якості життя нижче середнього, тобто їх не влаштовують різні сфери життя.

Отже, емпірично досліджено, що на рівень економічної свідомості впливає соціальний статус особистості. Особи з достатнім матеріальним забезпеченням, котрі задоволені сімейним становищем і професійною діяльністю, мають великий стаж роботи характеризуються нижчим рівнем тривожності, соціальною фрустрованості, конструктивною копінг-поведінкою, тобто володіють високим рівнем економічної свідомості.

В спеціальній частині запропоновано психометричні правила проведення експериментального дослідження. У роботі враховано стандартизацію психодіагностичних методик, валідність та надійність тестів.

У розділі «Психолого-економічна доцільність наукового дослідження» розглянуто питання «людського фактора». Соціально та культурно розвинена активна людина володіє величезним ресурсним потенціалом, але в той же час вона є складним об'єктом управління. Також варто враховувати, що інтереси та потреби людей стають більш різноплановими та ґрунтовними. Тому управління людським фактором, його активізація повинні відрізнятися різноманітністю методів, гнучкістю, цілеспрямованістю.

У розділі «Охорона праці та безпека життєдіяльності» розглянуто питання раціональних умов і методів підвищення життєдіяльності людини. Запропонована класифікація джерел небезпеки, небезпечних та шкідливих факторів.

У розділі «Екологія» проаналізовано питання екологічної безпеки та державний контроль у галузі охорони довкілля .

Висновки. Дослідження показують, що економічна поведінка людей визначається складною взаємодією свідомості й об'єктивної дійсності, що впливає на формування цінностей. І навпаки, уже сформовані цінності – компоненти свідомості обумовлюють сприйняття реальності.

Емпірично встановлено, що економічна свідомість особистості формується на основі життєвих переживань, накопиченого досвіду та подолання труднощів.

Економічна свідомість – це відображення економічного буття суспільства, тобто виробництва, організації й розподілу економічних благ. Економічна свідомість – це та форма суспільної свідомості, у якій відображені економічні знання, теорії, оцінки соціально-економічної діяльності й суспільні потреби.

Експериментально встановлено, досліджувані з високим соціальним статусом, які задоволені сімейним становищем, особистісним розвитком характеризуються низьким рівнем тривожності, фрустрованості та копінг-поведінкою, орієнтованою на вирішення задач. Отже, емпірично визначено

зв'язок між високим рівнем економічної свідомості та соціального статусу особистості.

Основним механізмом функціонування економічної свідомості є активне відображення навколишньої дійсності. Одержуючи інформацію із зовнішнього середовища, людина не просто пасивно відображає її у свідомості, але перетворює її у відповідності з наявними в неї знаннями, потребами, цінностями, інтересами, установками, формує власні погляди, оцінки, переконання і на основі їх робить певні економічні вчинки, формує економічні моделі прийняття економічних рішень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ РОБОТИ

Глушишин Т.В. Економічна свідомість як предмет психологічних досліджень / [Текст] / І.М. Періг, Т.В. Глушишин. Тези доповіді на Міжнародній науково-технічній конференції молодих учених та студентів «Актуальні задачі сучасних технологій» (Тернопіль, 16-17 листопада 2017 р.). – Том III. – Тернопіль: ТНТУ, 2017. – С.210-211.

АНОТАЦІЯ

Глушишин Т.В. Психологічні особливості економічної свідомості в залежності від соціального статусу особистості. – Рукопис.

Магістерська робота на здобуття освітнього рівня «Магістр» за спеціальністю 053 – «Психологія» – Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя. – Тернопіль, 2018.

В магістерській роботі виконано теоретичне та емпіричне дослідження економічної свідомості особистостей різного соціально-економічного статусу. Описано організацію та психодіагностичні методи емпіричного дослідження. Розглянуто питання впливу внутрішніх та зовнішніх чинників формування та розвитку економічної свідомості.

Ключові слова: ЕКОНОМІЧНА СВДОМІСТЬ, СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР, МОТИВ, ВПЛИВ, ОСОБИСТІТЬ, ПСИХОДІАГНОСТИКА.

ANNOTATION

Glushchyshyn T.V. Psychological features of economic consciousness depending on the social status of the individual – Manuscript.

Master's thesis for getting to Master's Degree in the specialty 053 – «Psychology» – Ternopil National Technical University. I. Pul'uj. - Ternopil, 2018. In the thesis work the theoretical and empirical research of the economic consciousness of individuals of different socio-economic status is performed. The organization and psychodiagnostic methods of empirical research are described. The questions of influence of internal and external factors of formation and development of economic consciousness are considered.

Key words: ECONOMIC CONSCIOUSNESS, SOCIAL STATUS, HUMAN FACTOR, MOVE, INFLUENCE, PERSONALITY, PSYCHODIAGNOSTICS.